

K diferenciaci výkonu trestu odnětí svobody dle nové právní úpravy

Věra Kalvodová

ÚVODEM

Trest odnětí svobody zaujímá dosud významné postavení v systému trestněprávních sankcí. I přes bezesporu pozitivní tendenci chápat tento trest jako ultima ratio trestněprávní reakce, která se od poloviny devadesátých let prosazuje v českém trestním právu, zejména v rovině zákonodárné a postupně v určité míře i v aplikační praxi, zůstává trest odnětí svobody významným prostředkem realizace ochranné funkce trestního práva, ve vztahu k určitému okruhu pachatelů dokonce nezastupitelným. Je proto nezbytné věnovat pozornost výkonu trestu odnětí svobody s cílem minimalizovat negativní účinky uvěznění a pozitivně ovlivňovat budoucí chování odsouzených.

Dnem 1. ledna 2000 nabyl účinnosti dlouho očekávaný nový zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb., který nahradil dosud platnou, současné společenské realitě již neodpovídající úpravu. Ke stejnému datu nabyl účinnosti i nový prováděcí předpis k zákonu – vyhláška MS ČR č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody (dále jen ŘVTOS). Nový ZVTOS si klade za cíl dosažení vyšší účinnosti trestu odnětí svobody spolupůsobením a pozitivní motivací odsouzených, prohloubením diferenciaci výkonu trestu odnětí svobody a širším zapojením obcí a nestátních subjektů do zajišťování výkonu trestu.¹ K realizaci uvedeného cíle by pak měla vést celá řada změn, jež se v zásadě dotýkají dvou oblastí. Jde jednak o změny organizačního charakteru, které nemají vliv na sociálně právní postavení odsouzených, jednak o změny samotného režimu výkonu trestu, které jsou směřovány jak k usnadnění sociálního postavení odsouzených, tak ke zvýšení osobní odpovědnosti odsouzených, ev. ke zpřísnění podmínek výkonu trestu.² Další úvahy budou věnovány problematice diferenciaci výkonu trestu odnětí svobody.

KRITÉRIA VNĚJŠÍ A VNITŘNÍ DIFERENCIACE VÝKONU TRESTU U DOSPĚLÝCH ODSOUZENÝCH

Pokud jde o vnější diferenciaci, zachovány zůstaly stávající čtyři typy věznic, tedy s dohledem, s dozorem, s ostrahou a se zvýšenou ostrahou. Zcela zásadně se však změnila kritéria této diferenciaci. ZVTOS přináší model formálně jednotného výkonu trestu odnětí svobody, v němž se typy věznic liší pouze způsobem vnějšího střežení a zajištěním bezpečnosti, práva a povinnosti odsouzených jsou stanovena jednotně, tedy nediferencovaně, pro výkon trestu ve všech typech věznic. Kritériem již nadále není způsob uplatňování programů zacházení. Myšlenka zrušení uvedeného diferenciacního kritéria se objevila poprvé v návrhu zákona o výkonu trestu odnětí svobody z r. 1997 (č.j. 144/97 – L), poté i v návrhu z května r. 1998, předchozí návrhy z let 1995 a 1996, které jsme měli k dispozici, vycházely ještě z dosavadního pojetí vnější diferenciaci. Důvodová zpráva k návrhu zákona neobsahuje ke škodě věci bližší vysvětlení této dosti zásadní změny v přístupu k diferenciaci, k níž došlo v rozmezí jednoho roku a která si důsledné zargumentování bezesporu zasluhuje.³ V důvodové zprávě se pouze konstatuje, že typy věznic pro dospělé jsou shodné s dosavadní úpravou. Návrh však konstituuje věznice pro výkon mladistvých pachatelů (k tomu viz. níže). Jednotlivé typy věznic se odlišují způsobem vnějšího střežení a zajištěním bezpečnosti. Proto kritériem pro zařazení do určitého typu je míra nebezpečnosti pachatele trestného činu a jeho právní postavení. Odlišují se pachatelé úmyslných a nedbalostních deliktů, prvotrestaní, prvovězní od recidivistů a odsouzení s uloženým ochranným léčením. Přesně stanovená kritéria pro stanovení stupně ostrahy minimalizují ohrožení bezpečnosti občanů.⁴ V rámci stanovení cílů

¹ Důvodová zpráva k návrhu zákona o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, str. 2.

² Blíže k tomu tamtéž str. 3 a násl.

³ Přípomínky členů katedry trestního práva PrF MU v Brně V. KRATOCHVÍLA, V. KALVODOVÉ adresované MS ČR dne 13.6.1997.

⁴ C.d. v pozn. č.1, str. 8.

nové právní úpravy se pak uvádí, že model formálně jednotného výkonu trestu odnětí svobody umožňuje přenechat diferenciaci orgánům vězeňské služby, které disponují profesionálním aparátem. Tento model se osvědčil v řadě evropských zemí (Spolková republika Německo, Itálie, Velká Británie, Holandsko, Skandinávské státy).⁵ ŘVTOS v hlavě páté upravuje zajišťování pořádku a bezpečnosti v místech výkonu trestu, tedy konkretizuje způsob vnějšího střežení a zajištění vnitřní bezpečnosti v jednotlivých typech věznic (srovnej § § 49 – 54 ŘVTOS). V rámci hlavy čtvrté je pak zakotvena **vnitřní diferenciace výkonu trestu**, počítá se **zpravidla se třemi přístupnými skupinami** uvnitř každého typu věznice. Dle § 39 odst. 5 ŘVTOS je jednou z rozhodujících skutečností při zařazování odsouzeného do přístupné skupiny volba a způsob naplňování cíle programu zacházení, a to vedle jednání, chování, postojů ke spáchanému činu a k výkonu trestu.

DIFERENCIACE VÝKONU TRESTU U MLADISTVÝCH

Dle § 8 odst. 3 ZVTOS se vedle čtyř základních typů věznic zřizují **zvláštní věznice pro mladistvé**. Namísto stávajícího vnějšího členění shodného s diferenciací u dospělých odsouzených, tedy dohled, dozor, ostraha a zvýšená ostraha, se zavádí (§ 83 ŘVTOS) **vnitřní členění do čtyř základních diferenciálních skupin A až D**. Kritériem zařazení je charakteristika osobnosti a spáchaného trestného činu. Do skupiny A se zařazují odsouzení se základní charakteristikou osobnosti v normálu, u nichž poruchy chování vyplývají z nevhodného sociálního prostředí, emocionální a sociální nevyzrálosti, popř. špatného zacházení. Skupina B je určena odsouzeným s naznačeným disharmonickým vývojem osobnosti, skupina C odsouzeným s poruchami chování včetně poruch způsobených užíváním návykových látek, kteří vyžadují specializovaný výkon trestu a skupina D odsouzeným s mentální retardací. O zařazení odsouzeného do konkrétní diferenciální skupiny rozhoduje ředitel věznice na základě doporučení odborných zaměstnanců. Dle § 85 ŘVTOS se základní diferenciální skupiny liší obsahem a způsobem zacházení odpovídajícím potřebám změny osobnosti mladistvého, součástí programu zacházení ve všech skupinách je vzdělávání a vhodná forma sociálního výcviku. Základní skupiny se **zpravidla dále člení na tři přístupné skupiny**, jež představují ucelený systém pozitivní motivace mladistvých (§ 54, 85 odst. 2 ŘVTOS). Odsouzení jsou do nich zařazováni na základě chování, jednání a postojů ke spáchanému činu a k výkonu trestu. Předpokladem zařazení do první

prístupné skupiny je aktivní plnění programu zacházení a dalších povinností a chování se v souladu s vnitřním řádem. Odsouzeným s nevyjasněným a kolísavým postojem a přístupem k programu zacházení a k povinnostem je určena skupina druhá. Do třetí přístupné skupiny se pak zařazují odsouzení, kteří převážně plní program zacházení pasivně nebo jej odmítají, neplní své povinnosti a chovají se v rozporu s vnitřním řádem. Podrobnější podmínky uvedené vnitřní diferenciace do přístupných skupin stanoví vnitřní řady věznic tak, aby odsouzený měl během výkonu trestu možnost být na základě posunu v přístupu, plnění programu zacházení, plnění povinností a chování v souladu či nesouladu s vnitřním řádem postupně zařazován do jednotlivých skupin. O zařazení odsouzeného do přístupné skupiny a o změně tohoto zařazení rozhoduje vedoucí výkonu trestu na návrh speciálního pedagoga, zpravidla při zpracování a hodnocení plnění programu zacházení. Hodnocení se u mladistvých provádí zpravidla jednou za měsíc. ŘVTOS nehovoří výslovně o rozdílech mezi jednotlivými přístupnými skupinami, jedná se zřejmě o odlišnosti v rozsahu práv či výhod a povinností. Z uvedeného vyplývá, že u diferenciace výkonu trestu ve vztahu k mladistvým byl zvolen v zásadě opačný přístup než je tomu u dospělých odsouzených. ZVTOS zavádí jeden typ věznice pro mladistvé, dle způsobu vnějšího střežení a zajištění bezpečnosti nediferencovaný. Z hlediska bezpečnostních parametrů jsou věznice pro mladistvé prakticky na úrovni věznic s ostrahou (§ 49 odst. 2, § 55 ŘVTOS). Máme za to, že určitá míra diferenciace měla být zachována i u mladistvých, zejména stran možnosti volného pohybu v prostorách věznice, např. v návaznosti na jednotlivé přístupné skupiny. Důraz je pak kladen na diferenciaci vnitřní. K odlišení základních diferenciálních skupin zůstal způsob realizace programů zacházení jako kritérium zachování.

ZÁVĚREM

Máme-li shrnout a určitým způsobem zhodnotit novou právní úpravu diferenciace výkonu trestu odnětí svobody, musíme především konstatovat výše naznačenou odlišnost přístupu k dospělým a mladistvým odsouzeným, která však ve své podstatě sleduje shodný cíl. Ústup od dosavadního pojetí diferenciace, její omezení pouze na bezpečnostní parametry, nikoli též na obsahovou náplň, se pak jeví jako jistý kompromis v rámci snah o přesunutí problematiky diferenciace výkonu trestu odnětí svobody z roviny trestněprávních ustanovení (myšlena ustanovení trestního zákona) do roviny výkonu trestu.⁶ Ústřední myšlenkou v předkládaných návrzích totiž bylo svěření pravomoci k zařazo-

⁵ Tamtéž str. 2.

⁶ Tamtéž str. 2.

vání a přeřazování odsouzených do jednotlivých typů věznic řediteli věznice. Jak uvedeno v důvodové zprávě k návrhu ZVTOS z května 1998, stávající právní úprava, podle níž rozhodnutí o zařazení do věznice určitého typu je součástí rozhodování soudu o trestu, se jako formální neosvědčila. Navrhované ustanovení (pozn. § 9 ZVTOS) přenáší tuto pravomoc na ředitele věznice stejně jako je tomu v jiných evropských zemích. Zařazení do určitého typu věznice neznamená kvalitativní vymezení obsahu výkonu trestu. Účinnost výkonu trestu odnětí svobody, ať již jde o výkon vězně či ochranu společnosti, je dána vnitřní diferenciací pachatelů a adekvátními způsoby zacházení.⁷ Stejným způsobem byla odůvodněna i změna v rozhodování o přeřazování odsouzených v průběhu výkonu trestu s tím, že přeřazení odsouzeného do věznice s mírnějším zajištěním bezpečnosti je institut, jehož prostřednictvím je odsouzený v souladu s účelem trestu připravován na přechod do občanského života. Toto rozhodnutí nemá za následek zmírnění trestu z pohledu omezení občanských práv. Institut přeřazení odsouzeného do věznice s přísnějším režimem sleduje zabezpečení ochrany občanů před pachateli trestných činů, u nichž trest neplní svůj účel.⁸ Uvedený přístup a jeho zdůvodnění lze v zásadě akceptovat. Již v minulosti bylo poukazováno na větší pružnost a efektivnost právní úpravy svěřující zařazování i přeřazování odsouzených řediteli věznice. Posledně jmenované nakonec není žádnou novinkou v našich podmínkách vzhledem k novele ZVTOS č. 294/1993 Sb. Ustanovení § 9 a 9a novely však byla zrušena nálezem Ústavního soudu č. 8 ze dne 30.11. 1994, s účinností od 6.2. 1995, pro rozpor s čl. 90 Ústavy ČR a čl. 40 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, podle nichž jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy. Dle § 122 odst. 1 trestního řádu je pak rozhodnutím o trestu též stanovení způsobu jeho výkonu. Novela trestního zákona č. 152 /1995 Sb. upravila přeřazování odsouzených v ust. § 39b a převzala prakticky doslovně úpravu obsaženou ve zrušeném § 9 ZVTOS s tou výjimkou, že rozhodování přešlo opět do pravomoci soudu. Dlužno konstatovat, že zmíněným nálezem Ústavního soudu se důvodová zpráva k uvedenému návrhu zákona o ZVTOS vůbec nezabývala a pokud by byl takový návrh ve smyslu naznačené změny přijat, dostal by se opět do kolize s citovanými ústavněprávními ustanoveními. Navrhované změny však v konečné fázi schváleny nebyly, rozhodování o způsobu výkonu trestu i o jeho změně nadále činí soud. Nicméně nová právní úpra-

va diferenciacie znamená faktickou změnu, neboť obsahová diferenciacie výkonu trestu se přesouvá z roviny vnější do roviny vnitřní. V případě mladistvých je, jak již řečeno, zařazování do základních diferenciačních skupin v pravomoci ředitele věznice, o zařazení do prostupných skupin vnitřní diferenciacie pak rozhoduje vedoucí výkonu trestu. Předpokládá se spolupráce s odbornými pracovníky věznice (psycholog, speciální pedagog). Také u dospělých se v rámci jednotlivých typů věznic vytvářejí prostupné skupiny vnitřní diferenciacie, ŘVTOS však neupravuje, kdo rozhoduje o zařazování resp. přeřazování odsouzených do těchto skupin. Třeba ještě dodat, že ZVTOS počítá i nadále s odděleným výkonem trestu odnětí svobody u určitých skupin odsouzených. Odděleně se umísťují odsouzení muži od odsouzených žen a zpravidla mladiství od dospělých, recidivisté od prvovězňených, odsouzení za úmyslné trestné činy od odsouzených za trestné činy z nedbalosti, odsouzení trvale pracovní nezařaditelní, s poruchami duševními a poruchami chování, odsouzení k doživotnímu trestu a konečně odsouzení s uloženým ochranným léčením (7 ZVTOS). K uvedené právní úpravě lze mít připomínku pokud jde o slovo zpravidla ve vztahu k oddělenému výkonu trestu mladistvých od dospělých. Trest u mladistvých by měl být vždy vykonáván odděleně od ostatních odsouzených.

Přes dílčí výhrady lze právní úpravu diferenciacie odsouzených považovat za zdařilou. Je otázkou, zda se jí podaří důsledně realizovat, zejména s ohledem na jeden z největších problémů současného vězeňství, totiž přeplněnost věznic. Pouze praxe ukáže, zda změna přístupu k diferenciaci se pozitivně promítne do kvality a účinnosti výkonu trestu odnětí svobody.

SUMMARY

This article deals with problems of differentiation during the execution of imprisonment especially from the view of the new law regulation that became operative on 1. January 2000. This regulation has brought new attitude towards one of the most important questions of execution of imprisonment. The author also pays attention to the criteria of differentiation and provides a characteristic of its differences in relation with adult and juvenile convicts. She thinks over the reasons of the changes and evaluates them.

⁷ Tamtéž str. 8.

⁸ Tamtéž str. 8–9.